

УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ОБ’ЄКТ АГРЕСІЇ

На основі нових досліджень методів насаджування в Україні більшовицького режиму у 1920-х рр. автор схиляється до думки, що репресії й політика залякування наносили українству шкоду, набагато вагомішу за фізичні втрати. Він доводить, що об’єктом більшовицької агресії була ментальність українського етносу.

Ключові слова: українці, ментальність, більшовики, агресія

Грунтовно досліджуючи історичні процеси, які відбувалися в 1920-і рр. у Центральній Україні, мусимо визнати, що наші знання про цей період ще надто поверхові й навряд чи можливо на їхній основі досягнути глибинну суть тодішніх подій.

На початку 1920-х рр. більшовики вже вважали себе господарями України. Регулярні війська Директорії, які чинили відчайдушний опір навалі з північного сходу, опинилися за межами країни. Незважаючи на це, насаджена брутальною силою новоявлена комуністична влада не мала в Україні масової і повсюдної підтримки. Широкі верстви населення чинили їй стихійний некоординований опір. Згідно з приблизними підрахунками, чисельність повсталих селян становила більше 100 тис. осіб [1, 373].

Отже, традиційною соціальною базою повстанців було село. Розрізнені загони месників отримували в селян моральну підтримку, з того ж таки хліборобського середовища надходило поповнення особового складу загонів, фураж для коней, продукти харчування тощо.

Виходило так, що на більшості території України вдень ситуацію контролювали більшовицькі регулярні частини Червоної армії та загони ГПУ, а вночі повноправними господарями були повстанці. Більше того, у багатьох регіонах виникали локальні “республіки”, на які радянська влада не могла поширити вплив досить тривалий час. До яскравих прикладів існування таких осередків можна віднести “Холодноярську республіку”, описану Горлісом-Горським у книзі “Холодний Яр” [2]. Також “Медвинську республіку” [3], яка існувала доти, доки більшовики не кинули на її знищення значні сили кінноти Котовського та не вдалися до поголовного вирубування селян Медвина шаблями, аби залякати і тримати в послузі населення всієї округи.

На перший погляд може здатися, що більшовики з метою уярмлення українського народу використовували крім регулярних частин Червоної армії лише брехливу і примітивну агітацію, репресії та розстріли. Але досліджуючи історичні документи, ми приходимо до висновку, що ленінська внутрішня політика в Україні була розмаїтішою, далекосяжною і добре продуманою. Більшовики розуміли, що перемогти українців лише військовою силою не можливо. Майже 300-річний досвід поневолення свідчив, що Україна ніколи не полишала надії здобути волю збройним шляхом. Прагнення до самостійної держави і, разом з тим, збереження як найбільшої святині ознак етнічної своєрідності давно перетворилося на українську національну рису, яка здебільшого була трактована як елемент національного характеру, чи, як тепер прийнято говорити, була складовою національного менталітету. Отож, більшовикам потрібно було змусити своїх жертв змінити шкалу загальнолюдських цінностей і саму ментальну сутність.

Значення слова менталітет (ментальність) (від пізньолатинського *mentalis* – розумовий) словники пояснюють як спосіб мислення, сукупність розумових навиків і духовних настанов, властивих людині або суспільній групі [4]. Ми могли б погодитися з таким визначенням, якби Україна розвивалася природнім шляхом, уподібнено до будь-яких інших європейських країн. Тобто, коли в основі історичного поступу завжди лежать інтереси (національні), а документування подій ведеться з позицій об’єктивізму. Україна ж пройшла дуже специфічний історичний шлях розвитку, протягом якого майже завжди боролася за волю. Відтак у середовищі українців сформувалися специфічні ознаки менталітету – ознаки виживання. Тому словникове визначення слова “менталітет” ми мусимо дещо відкоригувати: спосіб мислення, сукупність розумових навиків і духовних установок, властивих людині або суспільній групі, які набуті цією групою чи індивідумом у процесі існування в певних

суспільно-історичних обставинах, які виникали в боротьбі за виживання та утвердження серед інших соціумів-сусідів.

Історія України – це низка численних спроб українців здобути державну незалежність. З плином часу у нашого етносу склалися особливі риси індивідуального і колективного менталітету, завдяки яким українці збереглися як власне етнос, що "визрів" до нації. Особливо яскраво виявлялися ознаки українського менталітету в селі, яке завжди дуже гостро відчувало домінування над ним чужоземців. Водночас у духовному розумінні якраз селяни зазнавали мінімального впливу мігрантів/зайдів, штучно насадженої колонізації, русифікації, румунізації. Не вдаючись до широких пояснень, ми беремося стверджувати, що оновлена Російська імперія, яка у 1920-х рр. опинилася під владою більшовиків і прагнучи назавжди посісти український життєвий простір, зрозуміла: для остаточної перемоги над Україною потрібно шляхом терору і репресій зламати її духовний хребет і деформувати менталітет сільського населення, бо в містах населення вже було значно русифіковане і впертого опору загарбницькій політиці більшовиків не виявляло.

Продовжимо розглядом директиви постійної наради боротьби з бандитизмом РНК УСРР № 639 від 22 серпня 1921 р. [5, 64]. Її суть зводилася до того, що до 22 серпня 1922 р., як запобіжний захід, мета якого була перешкодити можливості спілкування українських повстанців із селянством, діяла система колективної поруки, що загалом виявилася малоефективною. Тепер же запроваджували директиву про "ответчіков". Різниця полягала в ступені ефективності у випадках практичного застосування.

Директива про "ответчіков" було рекомендовано приводити в дію у тих регіонах, де повстанський рух розростався особливо інтенсивно. Згідно донесення Уманської повітової військової наради, документ було надіслано для виконання на територію, яку місцеве населення традиційно називало Уманщиною, а саме у села Шаулиху, Папуженці, Онуфріївку Мошурів, Нерубайку, Зеленьки [6, 64]. До цього додамо, що невеличкий текст директиви київська влада розширила з 7 рядків до 21-го окремого пункту і цей "удосконалений" текст було названо "Наказ № 2". Попутно було прийняте рішення щодо його виконання. Для цього в обов'язковому порядку треба було дотримуватися супровідної роз'яснювальної інструкції, в якій йшлося про те, як саме виконувати наказ. Також була видана ще одна інструкція спеціально лише для "ответчіков", де детально розписувалося як має поводитися "ответчік" при певних обставинах [7]. Нижче детальніше зупинимося на змісті згаданих інструкцій, а зараз акцентуємо увагу на "Наказі № 2".

Отже, пропонуємо читачеві познайомитися з деякими положеннями цього документу (переклад автора):

"...у кожному сільському поселенні, на хуторах спеціальні комісії визначають із числа місцевого населення відповідальних (ответчіков), на яких покладається відповідальність за будь-який вияв бандитизму в районі цього поселення.

Примітки... Відповідальні (ответчікі) визначаються з розрахунку 1 на 20 хат, але не менше 2 на висілках із заселенням більш ніж 10 хат і не менше 1 на хуторах...

Відповідальні (ответчікі), на противагу заручникам перебувають за місцем проживання і позбавлені права відлучатися з населеного пункту без дозволу комнезама...

...у випадку вбивства або поранення в селі бандитами представника Рад, влади, червоноармійця чи члена комнезама підлягає розстрілу подвійна кількість відповідальних; питання кого саме, вирішується жеребкуванням, який тягнуть всі "ответчікі" й ті, котрі заміняють відсутніх.

Примітка: у випадку приховування тіл убитих, покарання збільшується вдвоє...

...Якщо вбивство скоєне між населеними пунктами, то відповідають "ответчікі" сусідніх населених пунктів..."

Аби "ответчік" відносився до нав'язаних йому обов'язків старанно, була придумана ціла система покарань. Зокрема, якщо поступала інформація, що в селі перебував незареєстрований "бандит", дезертир, або в когось виявлено кулемет, то накладався штраф: пара коней (корів), або 200 пудів хліба. За незареєстрований револьвер, обріз чи гвинтівку штраф становив: свиня (дві вівці) або 20 пудів хліба. До цього пункту додано примітку: у

випадку піймання без допомоги “ответчіка” “бандита”, штраф сплачувався в потрібному розмірі. Він зростав до п’ятикратного розміру, якщо мова йшла про “ватажка банди”.

Крім системи покарань, “Наказом № 2” передбачалася система винагород. Ішлося про випадки виявлення “ответчіком” цінних послуг щодо боротьби з “бандами”. У змісті одного з пунктів наказу значилося таке: “...уникнути покарання “ответчіком” у кожному конкретному випадку можна лише у випадку видачі ним справжніх бандитів і при умові, що бандити будуть піймані, або наданням Радянській владі особливо важливих послуг у боротьбі з бандитизмом...” [7]. Тобто, приреченій людині, яка вже витягнула смертний жеребок, давалася можливість вижити. Для цього потрібно було “оказать услуги”, яка мала завершитися арештом і розстрілом когось із односельців. Бувало, навіть родича “ответчіка”...

Згаданий пункт “Наказу № 2” і зміст спеціальної секретної інструкції, яка додавалася до нього розкривають нелюдську сутність політики більшовиків [7]. Загальновідомо, що традиційними властивостями менталітету українських селян були добросусідство, сільська консолідація, кумівство, родичання (у кожному селі родини завжди мали багато родичів) і звичайна людська порядність, яка формувалася на рівні архетипів із незапам’ятних часів. Усе це виявилось нездоланною для більшовиків силою, яка стихійно повстала на початку 1920-х рр. Аналіз документів приводить нас до висновку, що радянська влада вела боротьбу не лише з метою силового придушення українців, а й наміром викоринити традиційні селянські цінності.

Дотримуючись принципів історизму та об’єктивізму, окремо розглянемо зміст секретної інструкції, яка додавалася до “Наказу № 2” і, так би мовити, розписувала технологію його втілення в життя: “...головною метою створення інституту “ответчіков” є не негайний розгром бандитизму шляхом репресій, а внесення конфліктів і розшарування у селі, створення атмосфери, коли бандит буде боятися, що його видадуть, “ответчік”, побоюючись репресій, буде при нагоді видавати бандитів, а, потім, побоюючись помсти з їхньої сторони, може бути використаний як старанний донощик...”.

Щодо механізму втілення мети наказу, то влада не гребувала найодіознішим – використовувала меркантильні почуття, заздрощі тощо. Було прийнято рішення – заборони у вигляді штрафів у селян цінності роздавати комнезамам. В інструкції ця дія пояснюється так: “Роздачею конфіскованого майна із штрафів незаможам, а також засобами політичного впливу потрібно у селах створювати ситуацію, коли бандити й “ответчікі” будуть боятися доносів з їхньої сторони (тобто зі сторони незаможів). Водночас незаможі будуть зацікавлені у видачі і тих і других”. По суті ідеться про інспірування і стимулювання більшовицькою владою процесів деморалізації селянства та штучного створення процесів деформації його традиційного менталітету. Як підтвердження цього висновку наведемо ще одну цитату: “...При застосуванні репресій, особливо розстрілів відносно “ответчіков”, треба бити на психіку неквапливим приготуванням до жеребкування і т.ін., давати можливість купити життя (або майно) видаванням справжніх бандитів. Узагалі рекомендується шляхом терору ставити “ответчіків” у такі умови, щоб вони ставали відкритими ворогами бандитів, і навіть звільнившись за заслуги від відповідальності, вони залишаються донощиками і помічниками Радянської влади у боротьбі з бандитами, із страху помсти з сторони останніх”.

Як підсумок до наших сентенцій щодо “Наказу № 2” та змісту інструкції про особливості його виконання акцентуємо увагу на національному питанні, якому автори наказу теж надавали значення. Остання фраза російськомовного наказу звучить так: “Приказ опубликовать в селах обязательно по-украински”. Сиріч із цієї фрази видно, що наказ видавався для місцевих селян. Логічно розмірковуючи, задамо собі ще й таке запитання – чи однаково підпадали під вплив дії наказу всі національності, які мешкали в Україні, чи були якісь виключення? Цим питанням цікавився черкаський дослідник Валерій Петренко. Він звернув увагу на те, що всім губернським військовим нарадам були надіслані циркуляри, в яких була настанова до виконання: “...Зобов’язати всі місцеві органи влади, щоб при призначенні “ответчіков” вони уникали зачисляти в “ответчікі” осіб єврейської національності” [8, 40].

Третім документом, без розгляду якого навряд чи можливо скласти адекватні висновки про запровадження інституту відповідальних (ответчіків), була так звана Інструкція для відповідальних. Вона складалася з 10 пунктів, якими зобов’язували “ответчіка” чи кандидата

в "ответчікі" найшвидше і найпростіше робити доноси. Згідно цієї інструкції, кожен був зобов'язаний приходити для звіту в повітову військову нараду щотижня, де отримував розписки, які був зобов'язаний зберігати.

Отже, психічне навантаження, яке на початку 1920-х рр. переживали сільські громади і, зокрема, "ответчікі", не могло не позначитися на цілісності їхнього менталітету. Осмислюючи тодішні причинно-наслідкові зв'язки, можна зрозуміти природу появи унікальної української приказки, якій нема аналогів ні в якого іншого народу – "Моя хата з краю і я нічого не знаю". Згадана приказка є наслідком перебування України в надто важких умовах поневолення і відчайдушного прагнення українського селянина вижити.

Література

1. Бойко О.Д. Історія України. – К.: Академвидав, 2008. – 677 с.
2. Див.: Горліс-Горський Ю. Холодний Яр. роман у 2-х ч. – Львів, 1992.
3. Медвин в огні історії (Історико-мемуарні нариси, оповідання). – К.: Просвіта, 2000. – 80 с.
4. Енциклопедичний словник // <http://lib.deport.ru> (за даними на 11.05.2010)
5. Державний архів Черкаської області. – Ф.Р. –189, оп.1. спр. 40.
6. Державний архів Київської області. – Ф.Р. –2789, оп.1. спр. 12.
7. Національний музей історії України. Фондосховище. Документ: "Приказ № 2". – РД 8965.
8. Петренко В. Українська національно-демократична революція: до питання про роль інституту "ответчиков" у придушенні селянського повстанського руху на Київщині в 1920–1924 рр. // Доба. – Ч. 1. – Черкаси, 1998.

Аннотация. *Чорномаз Б.Д. Украинский менталитет как объект агрессии. На основании новых исследований методов насаждения в Украине большевизмического режима в 1920-х гг. автор приходит к мысли, что репрессии и политика запугивания наносили украинству вред, намного более ощутимый за физические потери. Он доводит, что объектом большевизмической агрессии была ментальность украинского этноса.*

Ключевые слова: украинцы, ментальность, большевики, агрессия

Summary. *Chornomaz B.D. Ukrainian mentality as object of aggression. On the basis of the recent researches of the methods forcing the Bolshevistic regime in Ukraine in the 1920 the author comes to the repressive methods and the policy of threatening caused the consequences exceeding the dramatic loss of ethnic Ukrainian population/ The author argues that the object of Bolshevistic aggression was the mentality of the Ukrainian people.*

Key words: Ukrainians, mentality, Bolsheviks, aggression

Надійшла до редколегії 07. 03. 2010 р.

Затверджена до друку 10.06. 2010 р.

В.М.Лазуренко, Л.В.Фрей

УДК 94(477)“1927/1934”–058.232.6

ПОДАТКОВИЙ ТИСК РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ЗАМОЖНЕ СЕЛЯНСТВО УКРАЇНИ В ПЕРІОД КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ (1927–1934 рр.)

Автори статті простежують проблему податкового тиску радянської влади на заможне селянство в умовах формування та утвердження радгоспно-колгоспної системи в УСРР. Аргументовано наголошують на знищенні у хліборобів почуття господарів, перетворенні їх на політично безправних та економічно залежних виробників сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: заможне селянство, сільське господарство, колективізація, податковий тиск

Серед важливих проблем українського сьогодення значної уваги заслуговують трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки. Кризовий стан сільського господарства значно підвищує в суспільстві й наукових колах інтерес до соціально-економічних проблем, надто до процесу формування ринкових відносин. У зв'язку з цим явища й тенденції, що відбувалися на терені України в минулому, потребують глибоких аналітичних оцінок. Цим зумовлена нагальність ґрунтовного аналізу особливостей податкової політики радянської влади щодо економічно міцного (заможного) селянства в період колективізації.